

Aleksandar Risteski

PERS I PROBLEM KVALIJA

APSTRAKT: U ovom radu autor se bavi osobenostima Persovog pojma qualia. Pers je prvi filozof koji upotrebljava termin qualia kao filozofski, ali se njegovo razumevanje ovog pojma značajno razlikuje od razumevanja u savremenoj filozofiji duha. Postoje izvesne tendencije da se Pers tumači kao preteča savremenih tematizacija. Premda ovo tumačenje nije neosnovano, smatramo da ono ne prikazuje u potpunosti značaj ovog pojma za Persovu misao. Važnost ovoga pojma nastojaćemo da rasvetlimo pomoću odgovarajuće mreže sinonima, odnosno, drugih važnih pojmova njegove filozofije. Glavno polazište rada jeste da pojam qualia kod Persa nije tehnički termin namenjen za tematizovanje jednog ograničenog problemskog skupa unutar već predrazumevane ontologije, već jedan od pojmova kojima Pers gradi svoju ontologiju.

KLJUČNE REČI: faneroskopija, filozofija duha, jedinstvo, kategorije, Pers, Prvost, qualia, takvost

1. Uvod

Problem kvalija predstavlja jednu od centralnih tema tzv. *mind-body* problema, zato što se, između ostalog, ispostavlja i kao svojevrsni probni kamen doslednosti jedne teorije odnosa duha i tela. Pod pretpostavkom pretenzije na doslednost, neka teorija odnosa duha i tela morala bi da ispostavi i jasan račun o statusu kvalija,¹ bilo da se ove eliminišu ili afirmišu.

Početak tematizovanja problema kvalija vezuje se za anglo-američku, pragmatističku misao, tačnije, za Luisa (*Lewis*) koji u svom delu *Mind and the World-Order*² često upotrebljava termin *qualia* kada govori o opažajnim kvalitetima i o elementu

1 Up. Nagel, T., "What Is It Like to Be a Bat?", *The Philosophical Review* 83, ed. 4, (1974.): 435–50, <https://doi.org/10.2307/2183914>.

2 Vidi Lewis, C. I., *Mind and the World-Order: Outline of a Theory of Knowledge*, Dover Publications, INC., New York, 1929, 121ff.

datog u iskustvu. Kasnije, u svom delu *The Structure of Appearance*, Luisov učenik Nelson Goodman (*Goodman*) govori o *qualia* kao „atomima“ čulnih kvaliteta („*qualia as atoms*“).³ Termin ubrzo prolazi kroz niz transformacija koje ga vezuju za tematsko polje problema *čulnih datosti*, što mu daje njegov savremeni oblik u kojem se tematizuje u filozofiji duha.⁴

Malo je poznata činjenica da je termin *qualia* prvi put upotrebljen kao tehnički termin u filozofiji Č. S. Persa. U nekim istorijskim pregledima problema kvalija, pak, Pers se uopšte ni ne uzima u obzir.⁵ U slučajevima u kojima se govori o Persovom pojmu kvalija, interesantno je to da se veliki američki filozof najčešće tumači kao nedovoljno artikulisani preteča savremenih tematizacija.⁶ Postoje recentnije studije koje se bave ovim aspektom Persove misli, ali i ovde primećujemo pokušaje da se Persovo shvatanje kvalija uklopi u savremene tokove rasprava. Pers se u tom slučaju prikazuje ne samo kao nedovoljno artikulisani vesnik, već kao neko ko može da ponudi savremenim raspravama znatno više.⁷ Iako su ovakve studije van svake sumnje značajne i instruktivne, moramo primetiti da se takvim pristupom temi Persovo poimanje kvalija tumači u jednom bitnom ključu, naime, u ključu pitanja: na koji način Pers može *doprineti savremenim raspravama* u filozofiji duha na temu problema kvalija? Ovde, kao problematičan momenat, primećujemo ono što Nikolaj Hartman vidi kao *ontološku odluku*, odnosno, određeno *predrazumevanje bivstvujućeg*,⁸ koje u osnovi savremena filozofija duha deli sa prirodno-naučnim svetonazorom, i koje se onda pomenutim pristupom pokušava proširiti i na Persovu misao.

3 Vidi Goodman, N., *The Structure of Appearance*, Third Edition, with an Introduction by Geoffrey Hellman, Boston Studies in the Philosophy of Science, LIII, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston, 1977, 135–38.

4 Vidi Tye, M., „Qualia“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2018, Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/qualia/>.

5 Kao kod Deneta. Vidi Dennett, D. C., „A History of Qualia“, *Topoi* 39, ed. 1, (2020.): 5–12.

6 Kako ga tumači Kili. Vidi Keeley, B. L., „The Early History of the Quale and its Relation to the Senses“, in *The Routledge Companion to Philosophy of Psychology*, ed. John Symons i Paco Calvo, Routledge, Abingdon; New York, 2009, 71–89.

7 Kao što možemo da primetimo u slučaju studija Marka Šampejna. Vidi Champagne, M., „Can Pragmatists Believe in Qualia? The Founder of Pragmatism Certainly Did...“, *Cybernetics and Human Knowing* 23, ed. 2, (2016.): 39–49; Champagne, M., *Consciousness and the Philosophy of Signs: How Peircean Semiotics Combines Phenomenal Qualia and Practical Effects*, Studies in the History of Philosophy of Mind, Springer International Publishing, Cham, 2018, 1–8.

8 Up. Hartman, N., *Novi putevi ontologije*, prev. Vuko Pavićević, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1973, 6: „Već i prirodni pogled na svet, koji sve stvari shvata kao supstancijalne nosioce promenljivih svojstava i odnosa, predstavlja jednu unapred donetu odluku u ontološkim pitanjima; ali u daleko većem stepenu to važi za filozofske slike sveta koje su uslovljene nekim određenim stanovištem“.

Istina, u načinu na koji se problem kvalija tematizuje u savremenoj filozofiji duha postoje neke bliskosti sa Persovim razumevanjem. Nije nezamisliv tematski i pojmovni presek ove dve odvojene oblasti poimanja. Međutim, na jednom dubljem nivou uočavamo toliko velika razilaženja da je teško govoriti o nekoj mogućnosti međusobnog prožimanja, nadopunjavanja i nadovezivanja. Stoga je opravdano pretpostaviti da se potencijali Persovog poimanja kvalija ne mogu iscrpeti rabljenjem ideje o neartikulisanom preteči ili zaboravljenom začetniku savremenih debata, jer se on svojim pažljivo osmišljenim pojmom obraća problemima i temama koje se danas ni ne uzimaju u obzir, ili odbacuju kao balast metafizike.

Smatramo da se o Persovoj teoriji kvalija treba govoriti kao o jednoj *samosvojnoj teoriji*, a ne kao o teoriji koja bi svoje važenje crpela isključivo iz svog odnosa prema današnjim poimanjima u filozofiji duha. Persova teorija kvalija delom obuhvata problemski spektar koji obuhvata i filozofija duha, ali bilo bi pogrešno tumačiti je u celosti kao rudimentarni oblik savremenih shvatanja. Njegova teorija kvalija ne samo što je samosvojna u odnosu na tradiciju filozofije duha, već predstavlja i važan deo njegove filozofije. Ovo na prvi pogled nije toliko primetno, jer Pers ne predstavlja svoju „teoriju kvalija“ kao nešto zasebno, u duhu savremenih pristupa problemu. Ona je integralni deo njegove fenomenološke misli i predstavlja važan aspekt njegove kategorijalne analize.

O važnosti pojma možemo da naslutimo nešto iz značaja koji je Pers pridavao *estetici*.⁹ Pers je video estetiku kao bazu na kojoj se etika mora temeljiti, a etiku kao osnov za logiku.¹⁰ Kada s tom pretpostavkom na umu tumačimo Persov stav da *čovjek*

9 S tim u vezi vidi pismo iz 1902. upućeno Džejmsu: „Tek sam nakon [svog kembričkog] perioda došao do dokaza da logika mora biti utemeljena na etici, čiji je ona viši razvoj. Čak sam i tad bio neko vreme toliko glup, da ne vidim da se etika na isti način temelji na osnovama estetike [...] Ove tri normativne nauke *odgovaraju mojim trima kategorijama*, koje se u svojim psihološkim aspektima pojavljuju kao *Osećanje, Reakcija, Misao*“. Prevod i kurziv A. R. Vidi C. P. 8.225–8.256: “It was not until after that that I obtained the proof that logic must be founded on ethics, of which it is a higher development. Even then, I was for some time so stupid as not to see that ethics rests in the same manner on a foundation of esthetics [...] These three normative sciences correspond to my three categories, which in their psychological aspect, appear as Feeling, Reaction, Thought”. Vidi takođe i: „Šta je taj kvalitet koji je *kalos*, u svom neposrednom prisustvu? Etika mora da zavisi od ovog pitanja, kao što i logika mora zavistiti od etike. Estetika stoga, iako sam je stravično zapostavljao, čini se da je verovatno prva nezamenljiva propedeutika za logiku, a logika estetike da je izdvojeni deo nauke logike koji se ne sme prevideti.“ Prev. A. R. Vidi C. P. 2.199: “What is the one quality that is, in its immediate presence, *kalos*? Upon this question ethics must depend, just as logic must depend upon ethics. Esthetics, therefore, although I have terribly neglected it, appears to be possibly the first indispensable propedeutic to logic, and the logic of esthetics to be a distinct part of the science of logic that ought not to be omitted”.

10 C. P. 8.225–8.256.

jeste svoja misao,¹¹ uviđamo da on ne izražava racionalističku tezu o čoveku kao primarno razumskom biću, već da se može tumačiti obrnutim redosledom: *misao jeste (ceo) čovek*. Mišljenje pretpostavlja i izvesne *afektivne kvalitete*; ono se formira u određenoj, novofenomenološki shvaćenoj – *atmosferičnosti*. Ona je dakle vezana za čovekovo *postupanje* i za *navike*.

Naše delanje, pak, vezano je za naše estetičko vrednovanje,¹² kao što sugerišu psihološki aspekti pojave fundamentalnih kategorija (*Prvost, Drugost, Trećost*) u vidu *Osećanja (Feeling), Reakcije (Reaction) i Misli (Thought)*.¹³ Mišljenje dakle nije ravnodušno prema čovekovo *trščanosti*, kako ovaj pojam definiše Smiljanić u svojim sinestetičkim ogledima.¹⁴ Iako se ne bavi eksplicitno temom „trščanosti“, Persu jeste stalo do toga da ukaže na uticaj koji naša osećanja, ubeđenja, vrednosti, navike i sklonosti imaju na naše mišljenje. Tome u prilog možemo navesti rad *Učvrščivanje verovanja* ili pak rad *Neke posledice četiri nesposobnosti*. U ovom poslednjem Pers razvija neke od glavnih postavki svoje *antikartezijanske* teorije saznanja.

Stav da *misao jeste ceo čovek*, odnosno, da mišljenje jeste izraz *i* čovekove trščanosti, može se tumačiti upravo kao antikartezijanski stav usmeren protiv ideje o mogućnosti neposrednog saznanja, apsolutnih evidencija, čistih principa i apsolutne samostalnosti mišljenja.¹⁵ Naposletku, Persov antikartezijanizam može da nam kaže nešto i o *dualizmu duha i tela*, koji u osnovi nadilazi okvire Dekartove misli: predrasuda o nepremostivom jazu između duha i tela, prostorno-materijalnog i neprostornomislećeg, spoljašnjeg i unutrašnjeg, materijalnog i nematerijalnog, jeste tek jedan, po svemu sudeći pogrešan, vid predrasumevanja bivstovanja, te na njemu zasnovanom tumačenju fenomena. „To se pre ili kasnije pokaže na protivrečnostima prema fenomenima; a pošto se fenomeni ne mogu raspravom ukloniti iz sveta, ruše se slike o

11 Vidi C. P. 5.314–5.315.

12 Up. C. P. 1.191, 574.

13 C. P. 8.225–8.256

14 Vidi Smiljanić, D., *Biće od trske: antropologija u sinestetičkom pogledu*, Adresa, Novi Sad, 2020, 139. Vidi i Smiljanić, D., *Atmosfera smrti: studija iz sinestetike*, Adresa, Novi Sad, 2018, 9–32. Pitanjem uloge straha od smrti u oblikovanju našeg odnosa prema životu, te pitanjem odnosa emocija i mišljenja u ranim Platonovim dijalozima bavi se Irina Deretić. Vidi Deretić, I., “Socrates Facing Death in the *Apology*”, *Theoria* 63, ed. 2, (2020.): 5–16. Više u vezi sa temom vidi Deretić, I., “Socrates on Emotions”, in *The Bloomsbury Handbook of Socrates*, eds. Russell E. Jones, Ravi Sharma, & Nicholas D. Smith, Bloomsbury Publishing, London, 2023, 255–73; Deretić, I. & N. D. Smith, “Socrates on Why the Belief That Death Is a Bad Thing Is so Ubiquitous and Intractable”, *The Journal of Ethics* 25, ed. 1, (01. March 2021.): 107–22, <https://doi.org/10.1007/s10892-020-09354-y>.

15 U vezi sa pomenutim *nesposobnostima* vidi Pers, Č. S., „Neke posledice četiri nesposobnosti“, u *Izabrani spisi/Čarls Sanders Pers*, prev. Radoslav Konstantinović, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1993, 73–110; C. P. 5.264–317.

svetu¹⁶ – da se opet poslužimo mislima Nikolaja Hartmana, koje u ovom slučaju prikladno opisuju Persovu antikartezijansku epistemologiju.

O Persovom shvatanju „duha kartezijanizma“ autor je pisao na drugom mestu,¹⁷ ali ipak ćemo načiniti neke bitne napomene. Pod pomenutim „duhom kartezijanizma“ u nauci i filozofiji, a naposljetku i impliciranim u *filozofiji duha*, ne mislimo na to da se celokupna filozofija duha zasniva na kartezijanskom dualizmu ili da su savremeni filozofi mahom „kriptokartezijanci“, već da su prepoznatljiva izvesna obeležja mišljenja koja Pers dovodi u vezu i stavlja u istu grupu, koju imenuje kao „duh kartezijanizma“, obeležja koja prevazilaze okvire kartezijanske misli, ali koja u ovoj poslednjoj nalaze svoj najjasniji izraz.¹⁸ Kao primere možemo navesti veru u intuicionizam, transcendentizam, ontološke predrasude o karakteru regionalne heterogenosti umstvenog i materijalnog, te *antifilibilističku*, a prema Persu, i *antinaučnu* veru u nesumnjivost važenja određenih saznanja. Na primer, možemo da primetimo kako se, u formi pitanja, određuje i sam *mind-body problem*: na koji način uklopiti pojam „nematerijalne“ svesti sa materijalistički koncipiranim univerzumom?¹⁹ Fizikalistička ontologija se dakle ne dovodi u pitanje, dok bi svaka „antifizikalistička ontologija“ predstavljala samo drugu krajnost istog svetonazora, odnosno njegov dijalektički korelat i korektiv.

Smatramo da iz tog razloga ne možemo dovoditi u direktnu vezu Persov i savremeni pojam kvalija. Filozofija duha može očekivati „doprinose“ Persove teorije u meri u kojoj je spremna da promišlja ovaj problem *iz Persa*, dakle polazeći od faneroskopske kategorologije u preispitivanju svojih fundamentalnih ontoloških i epistemoloških pretpostavki. Budući da je teško zamisliti takav poduhvat, Persov pojam kvalija i shvatanje kvalija u savremenoj filozofiji duha načelno ostaju dve zasebne, heterogene sfere. Od filozofije duha možemo očekivati da „rasvetli“ Persovo poimanje kvalija samo u pojmovnom domenu svojih interesa.

2. Mesto kvalija u Persovoj misli

Čitajući Persove spise, stičemo utisak da se u vezi sa nekim problemima i pojmovima autor izražava donekle fragmentarno, kao što su, na primer, priroda i mesto

16 Hartman, N., *Novi putevi ontologije*, 47.

17 Vidi Risteski, A., „Sumnjati srcem: Dualizam supstancija u svetlu Persove kritike ‚Duha kartezijanizma‘“, u *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini*, Broj LI (2), ur. Zvezdan Arsić, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica, 2021, 363–86.

18 Vidi Pers, Č. S., „Neke posledice četiri nesposobnosti“, 75 i dalje; C. P. 5.264ff.

19 Vidi Searle, J., R., *Mind: A Brief Introduction*, Oxford University Press, Oxford : New York, 2004, 41–47; Westphal, J., *The Mind-Body Problem*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 2016, 12–23.

estetike,²⁰ odnos duha i tela²¹ ili pak pojam *qualia*. Pomenuti utisak nije neosnovan, uzmemo li u obzir činjenicu da Persove misli, pored njegovih publikovanih radova, nalazimo i u različitim rukopisima, pismima i beleškama. Pored toga, kao što Pol Vajs ističe kao problem, stručnjaci se bave Persom selektivno,²² tako da je nužno da su neke teme i oblasti više pokriveno, poput logike, semiotike ili metodologije, a neke manje, kao što su metafizički i fenomenološki aspekti njegove misli, za koje vezujemo pojam *qualia*.

Budući da je tema kvalitija aktuelna u savremenoj filozofiji duha, navedeni smo da se pri bavljenju Persovim shvatanjem kvalitija služimo i nekim savremenijim modelom tumačenja. Istakli smo pak zbog čega je problematično oslanjati se u potpunosti na interpretativne modele koje filozofija duha nudi, budući da su ovi prožeti elementima koje Persova misao kritički prepoznaje kao dubiozne.

Verujemo da postoje pak načini da se Persov pojam *qualia* rasvetli i pomoću uvida nekih drugih mislilaca. U tom pogledu ne bi trebalo prevideti značaj misli Nikolaja Hartmana, te bliskosti i razlike između njegove kategorijalne analize bivstvovanja i Persove kategorologije, što je tema kojom se bavi Peter Krauser.²³ Uz to, možemo da primetimo izvesne teorijsko-saznajne bliskosti, posebno u pogledu shvatanja *predmetnosti*.²⁴ Ono što je kod Persa izraženo više fragmentarno, uz pomoć Hartmanovih

20 Primetno je da se Pers o esteticima izjašnjava sa izvesnom skromnošću i oprežnošću. Paret (*Parret*) primećuje da je Pers, iako je sebe uvek video kao logičara, uvek gajio posebno interesovanje za estetiku i da je, štaviše, samoj filozofiji pristupao *kroz estetiku*. Međutim, sam Pers govori kako je estetiku uvek strašno zanemarivao (C. P. 2.199). Više u vezi sa temom vidi Parret, H., "Peircean Fragments on the Aesthetic Experience", in *Peirce and Value Theory: On Peircian Ethics and Aesthetics*, ed. Herman Parret, Semiotic Crossroads, John Benjamins Publishing Company, 1994, 179–90.

21 Na primer, rad *Man's Glassy Essence* (vidi Peirce, C. S., "Man's Glassy Essence", *The Monist* 3, ed. 1, (1892.): 1–22.) jeste jedan primer moguće Persove teorije odnosa duha i tela (više u vezi sa temom vidi i Vlaški, S., „Šeling i Persova filozofija duha“, *Theoria* 60 (1), (2017.), 145–62). Međutim, Pers nam otkriva u jednoj od njegovih prepiski da se pitanje odnosa duha i tela suštinski ne može rešiti, tj, da smo u vezi sa tim problemom uvek prepušteni „lutanju u mraku“ (vidi C. P. 8.259). Reč je naime o temi velikog aporetičkog potencijala, koja uvek navodi na nova ispitivanja i promišljanja, ali koja uvek izmiče pokušajima njenog konačnog rešenja. Ovakvo Persovo viđenje blisko je Hartmanovom razumevanju „metafizičkog karaktera“ problema. Up. Hartmann, N., *Osnovne crte jedne metafizike spoznaje*, prev. Branko Despot, Naprijed, Zagreb, 1976, 47.

22 Weiss, P., "The Essence of Peirce's System", *The Journal of Philosophy* 37, ed. 10, (1940.): 253–64.

23 Vidi Krausser, P., "The Three Fundamental Structural Categories of Charles S. Peirce", *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 13, ed. 3, (1977.): 189–215.

24 Up. Hartmann, N., *Osnovne crte jedne metafizike spoznaje*, 9: „[S]poznaja nije nikakvo stvaranje, pravljenje ili proizvođenje predmeta, kako nas hoće poučiti idealizam staroga i novog kova, nego zahvaćanje nečega što postoji prije sve spoznaje i neovisno o njoj“. Up. i C. P. 1.303. Vidi i W3, 254: „Postoje realne stvari, čije osobenosti jesu u potpunosti nezavisne od našeg mišljenja o njima; te realnosti utiču na naša čula u skladu sa regularnim zakonima i premda se

uvida može dobiti svoj celovitiji i koherentniji izraz, ali to naravno nikako ne znači da se između misli dva filozofa može staviti znak jednakosti. Bliskosti između Persovog shvatanja *Prvosti*, odnosno, njegovog poimanja *qualia*, te osećajnih kvaliteta i Novofenomenološkog pojma *atmosfera*, odnosno, *atmosferičnosti osećanja* takođe su od značaja.²⁵ Verujemo da bi jedna komparativna studija na interesantan način mogla da rasvetli bitne crte Persove fenomenologije i teorije kvalija, ali isto tako bi mogla i usmeriti pažnju Nove fenomenologije na značaj Persovih uvida za svoje istraživačke interese. Naposljetku, Smiljanićeve sinestetičke studije o čovekovoj *trščanosti*, o značaju telesnosti i afektivnosti za mišljenje, odnosno, za čovekovo tumačenje vlastitog okruženja i samoga sebe,²⁶ takođe mogu u značajnoj meri poslužiti za rasvetljavanje pojma *Prvosti* i njemu pojmovno bliske sintagme „kvalitet osećanja“.²⁷

Temeljnije osmišljavanje svakog od pomenutih pristupa, pak, zahtevalo bi zasebnu studiju. Zbog toga ćemo se u ovom radu ograničiti samo na prikaz Persovog pojma *qualia*, sa minimalnim osvrtom na druge mislioce. Pogledajmo najpre kakvu ulogu ima ovaj pojam u Persovoj misli.

Kada se bavimo pojmom kvalija kod Persa, ono što najpre pada u oči jeste bliskost ovog pojma sa pojmom *Prvost* (*Firstness*).²⁸ Već i ovaj podatak dovoljno svedoči o značaju pojmova *quale* i *qualia* za Persovu misao. Neophodna je međutim dodatna opreznost pri tematizovanju njihove „sistematske upotrebe“ i „važnosti“. Pre pitanja o mestu nekog pojma, a u ovom slučaju pojma kvalija, u „sistemu“ Persove misli, postavlja se pitanje o „sistematičnosti“ njegove misli uopšte.

U tom pogledu postoje dve glavne struje tumačenja Persa. S jedne strane, tu je tumačenje Persa kao *sistematičara*. Drugi pristup pak ističe pojedine aspekte Persove misli, dok

naši oseti razlikuju koliko i naši odnosi prema predmetima, ipak, upotrebom zakona opažanja, razmišljajući o tome možemo utvrditi kakve stvari zaista jesu, i svaki čovek, ukoliko ima dovoljno iskustva i dovoljno razmišlja o tome, biće naveden na jedan istiniti zaključak“. Prev. A. R. „There are real things, whose characters are entirely independent of our opinions about them; those realities affect our senses according to regular laws, and, though our sensations are as different as our relations to the objects, yet, by taking advantage of the laws of perception, we can ascertain by reasoning how things really are, and any man, if he have sufficient experience and reason enough about it, will be led to the one true conclusion“.

25 Više u vezi sa nekim od osnovnih pojmova Nove fenomenologije vidi Šmic, H., *Kratki uvod u novu fenomenologiju*, prev. Damir Smiljanić, Akademska knjiga, Novi Sad, 2018. Vidi i Popović, U., „Pojam atmosfere u novoj fenomenologiji Hermanna Schmitza“, *Filozofska istraživanja* 37, izd. 3, (Novembar 2017.): 449–64.

26 Up. Smiljanić, D., *Biće od trske: antropologija u sinestetičkom pogledu*, 139; Smiljanić, D., *Sinestetika: skica patičke teorije saznanja*, Adresa, Novi Sad, 2011, 9–34; Smiljanić, D., *Iritacije: sinestetički ogledi*, Adresa, Novi Sad, 2014, 5–31.

27 Vidi C. P. 1.304–311.

28 Up. C. P. 1.531, 6.224, 8.328.

druge ignoriše ili ocenjuje kao manje značajne. Ovim problemom u proučavanju Persove filozofije bavi se Karl Hausman u svojoj izvanrednoj knjizi *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*.²⁹ Neophodno je pak istaći da savremeni radovi o Persu pokazuju znatno manje jednostranosti u svojim istraživačkim interesima, nego što je ranije bio slučaj.³⁰

Hausman pretpostavlja sistematičnost, odnosno, međuzavisnost glavnih tematskih motiva koji se mogu tumačiti kao glavne odrednice Persove filozofije. Ovi bitni momenti su: 1) teorija značenja, 2) semiotika, 3) fenomenologija ili teorija kategorija i 4) princip sinehizma.³¹ Ova četiri momenta i u sadržinskom i formalnom smislu ukazuju na bitne arhitektoničke ambicije koje karakterišu Persovu misao. Iako dakle za svog života Pers nije razvio jedan obuhvatni sistem filozofije, on jeste razvijao svoje misli sledeći konsekventno jednu idejnu nit, tako da se međuzavisnost i međusobno prožimanje pojmova sme, pa štaviše i mora pretpostaviti.³²

Smatramo pak da još važnije od pitanja eventualne sistematičnosti, te mesta i značaja nekog pojma u jednom sistemu misli, jeste pitanje *problema koji pojam adresira*. Iako postoji osnov da se argumentuje u prilog sistematičnosti Persove misli, ne bi trebalo zarad *privida celine i konzistentnosti* da izgubimo iz vida ono što je kod jednog filozofskog pojma najznačajnije, najvitalnije, a to su upravo pitanja i *problemi* u vezi s kojima se i formira.³³ Možda nam je stoga instruktivnija i korisnija jedna moguća mreža sinonima, nego ispitivanje mogućnosti „sistematskog utemeljenja“ jednog pojma.

Shodno tome, pitanje o sistematičnosti, odnosno, pozicioniranosti pojma kvalitija unutar jednog mogućeg sistema Persove misli postaje od sekundarne važnosti. Smatramo da je prikladnije pitanje o *problemima* koje pojam kvalitija adresira, iz odnosa

29 Vidi Hausman, C. R., *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge [England] ; New York, 1993. Naravno, Hausman nije usamljen u bavljenju ovom temom. Vidi i Mayorga, R. M. P.-T., *From Realism to "Realicism": The Metaphysics of Charles Sanders Peirce*, Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2007, 70ff.

30 Persova fenomenologija i metafizika nisu, bar ne više, zapostavljene oblasti njegove filozofije. Tome svedoče brojni radovi i monografske studije na tu temu (navešćemo samo neke: Hausman, C. R., *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*; Rosenthal, S. B., *Charles Peirce's Pragmatic Pluralism*, State University of New York Press, New York, 1994; Mayorga, R. M. P.-T., *From Realism to "Realicism"*; Atkins, R. K., *Charles S. Peirce's Phenomenology: Analysis and Consciousness*, Oxford University Press, New York, 2018; Atkins, R. K., "Direct Inspection and Phaneroscopic Analysis", *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 52, ed. 1, (2016.): 1–20, <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.52.1.01>; Spiegelberg, H., "Husserl's and Peirce's Phenomenologies: Coincidence or Interaction", *Philosophy and Phenomenological Research* 17, ed. 2, (1956.): 164–85, <https://doi.org/10.2307/2104214>). Uprkos tome, činjenica je da neki drugi aspekti njegove misli privlače daleko više pažnje.

31 Hausman, C. R., *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*, 1–19.

32 Ibid.

33 Više u vezi sa temom odnosa problema i sistema vidi Hartman, N., *Filozofska misao i njena istorija*, prev. Danilo N. Basta, Dosije studio, Beograd, 2022, 54–59.

prema kojima nastaje. Ukoliko je reč o problemima kojima je okupirana Persova misao uopšte, ili bar u nekim važnijim aspektima, utoliko je i pojam kvalija relevantniji. Stoga nam je za razumevanje značaja ovog pojma neophodnija jedna mreža sinonima, od hipoteze sistema.

Ova mreža sinonima ili grupa pojmova koji su po svojoj sadržini i problematici bliski pojmu *qualia*, trebalo bi da nam posluži da rasvetlimo značenje i značaj pojma kvalija, ali ujedno i bliskosti i razlike u odnosu na savremena poimanja. Na taj način izbegavamo opasnost da Persa tumačimo anahronistički, ili da ga prisilno smeštamo u jedan pojmovni i tematski *timeline*, koji je načelno stran njegovoj misli.

Pojam kvalija prisutan je kod Persa već u ranom periodu njegovog stvaralaštva,³⁴ kada piše i neke od svojih prvih važnijih radova. Prisustvo pojma pak ne ograničava se samo na ovaj period. Pojam kvalija i njemu srodne pojmove Pers upotrebljava i razvija kroz čitav vek svoje filozofske delatnosti. Neki od važnijih pojmova kojima ćemo posvetiti pažnju u ovom radu jesu pojmovi „jedinstvo“ (*unity*), „Prvost“ (*Firstness*), „posebičnost“ ili „kao-takvo“ (*as-such*), te „takvost“ (*suchness*).

2.0.1. Jedinstvo (*unity*)

Premda pomenuti pojmovi jesu srodni, njihov odnos nije jednak. Neki pojmovi su fundamentalniji. Njihov međusobni odnos pak postaće nam vidljiv tek kroz njihovo razmatranje. Pođimo prvo od pojma *jedinstva*. Pers dovodi u direktnu vezu pojmove *unity* i *qualia*, te govori da *unity* jeste ono što je njihovo fundamentalno određenje:

„[u] meri u kojoj se [uopšte] može reći da *qualia* imaju bilo šta zajedničko, ono što pripada svakoj od njih jeste *jedinstvo*“.³⁵

Ontološko jedinstvo predmeta Pers ne pronalazi u sintetičkoj delatnosti samosvesti, u razumskim kategorijama. Pers dakle ovde ne govori o „transcendentalnoj subjektivnosti“ ili o „spontanitetu samosvesti“. *Unity* predmeta vezan je za ono što Pers naziva *quale-consciousness*,³⁶ koju Pers vidi kao *uslov svake sinteze*, a ne kao proizvod sintetičke delatnosti svesti.³⁷

Posebno interesantna upotreba pojma jedinstva jeste kada Pers govori o jedinstvu ličnosne samosvesti.³⁸ Ovo jedinstvo se, naime, može shvatiti isključivo kao *metafi-*

34 Brajan Kili navodi Persova predavanja *The Logic of Science; or, Induction and Hypothesis*, iz 1866. Vidi Keeley, B. L., “The Early History of the Quale and its Relation to the Senses”, 78. Vidi i W1, 357 – 477.

35 Prev. A. R. Vidi C. P. 6.225: “In so far as *qualia* can be said to have anything in common, that which belongs to one and all is *unity*”.

36 Vidi C. P. 6.225.

37 Vidi C. P. 6.233.

38 C. P. 6.228-9.

zičko jedinstvo, a ne kao nešto čemu treba tražiti nekakvu fiziološku podlogu.³⁹ Pers prethodno ilustruje ovu misao primerom *quale* ljubičaste boje. Postoji, tvrdi Pers, posebna *quale* ljubičaste, iako znamo da je ljubičasta složena, tj, izvedena boja koja je mešavina plave i crvene. No, uprkos tome, ona mora imati *jednu quale*, štaviše, upravo se tako doživljava, naime, tako kao da ima jedan jedinstveni kvalitet, što je samo jedan primer u prilog potvrdi hipoteze o nemogućnosti mešanja kvaliteta.⁴⁰

Kvali-svest plave ne može u sebe primiti drugi kvalitet, a da ne prestane da bude to što jeste, itd. Isto tako, jedinstvo svesti, pa time ni identitet svesti ne treba tražiti u fiziološkim pretpostavkama jedne ličnosti, ili u vezi pojedinačnih psihičkih akata. Takvo jedinstvo obuhvata celokupnu ličnost, telesni i psihički aspekt.⁴¹ Kada govori o *kvalitetima osećanja* (*qualities of feelings*) Pers ima na umu takvu vrstu jedinstva; ovo *jedinstvo osećaja* jeste metafizičkog tipa.

Misleći na ovo jedinstvo, Pers zapravo upotrebljava sintagmu *metafizička priroda osećaja*.⁴² To jedinstvo (*unity*), koje je fundamentalno obeležje kvalitija, jeste ono što sačinjava *metafizičku prirodu osećaja*.⁴³ Kao takvo, ono nije izraz naivno-realističke teze o materijalnom, fiziološkom osnovu jedinstva. Pers govori o samosvojnosti, o osobenosti, u ovom slučaju, ličnog aspekta pojedinca.⁴⁴

Jedinstvo *kvali-svesti*, odnosno, metafizička priroda osećaja jeste *jednostavnost, monadičnost, bezodnosnost*.⁴⁵ Jedinstvo kao jednostavnost nije dakle nešto složeno, izvedeno i uslovljeno odnosom prema nečemu drugom.⁴⁶ Kvala narandžaste nije narandžasta u poređenju sa nečim ne-narandžastim, niti se njena kvalitativna osobenost sastoji u tome što je izvedena boja koja nastaje mešanjem žute i crvene. Ovo jedinstvo *kvali-svesti* pruža osnov doživljaja *celine* nekog predmeta, pa samim tim i osnov svake moguće sinteze.

39 *Ibid.*

40 C. P. 6.223–225.

41 Up. sa ovim zapažanje Merleau-Pontija: „Ja nisam rezultat ili raskršće mnogostrukih kauzalnosti koje određuju moje tijelo ili moj ‚psihizam‘, ne mogu sebe pomišljati kao dio svijeta, kao običan objekt biologije, psihologije i sociologije, niti se zatvoriti u univerzumu znanosti. Sve što znam o svijetu, čak pomoću znanosti, to znam polazeći od jednog svoga gledišta ili od iskušavanja svijeta bez koga simboli znanosti ne bi mogli ništa reći. Sav univerzum znanosti konstruiran je na proživljenom svijetu pa, ako želimo strogo promisliti samu znanost, tačno-procijeniti njezin smisao i domet, treba najprije probuditi to iskustvo o svijetu čiji je ona drugi izraz. Znanost nije imala niti će ikad imati isti smisao postojanja kao opaženi svijet, iz jednostavnog razloga što je ona samo njegovo određenje ili objašnjenje.“ Vidi Merleau-Ponty, M., *Fenomenologija percepcije*, prev. Anđelko Habazin, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo, 1990, 6–7.

42 Vidi C. P. 6.229.

43 Vidi *Ibid.*

44 Pers primećuje da postoji „a peculiar quale to my whole personal consciousness“ (C. P. 6.223).

45 Up. C. P. 1.303, 328, 6.222ff, 6.345.

46 C. P. 1.303.

2.0.2. Posebičnost (as-such, suchness)

Pojmom *jedinstva* označeno je zajedničko obeležje svih *qualia*. Budući pak njihovo *obeležje*, one ne mogu biti njima istovetne. Jedinstvo jeste njihovo zajedničko obeležje, ali o jedinstvu kao obeležju govorimo na osnovu *qualia*, budući da se jedinstvo predmeta, u ontološkom smislu, tiče onoga *po-sebi-predmeta*, odnosno, onoga šta je neka stvar *kao-takva* (*as-such*) nezavisno od pojedinačnog mišljenja. Tek na osnovu *posebičnosti predmeta*, možemo da govorimo o identitetu i razlici, odnosno, o relaciji jednog predmeta prema drugom. Neka stvar mora biti nešto po sebi, nezavisno od pojedinačnog mišljenja, odnosno, mora posedovati određeni *kvalitet* koji jeste ono-po-sebi-bića.⁴⁷ Taj kvalitet ili *takvost* (*suchness*) bića jeste prisustvo onoga *nat-predmetnog u predmetu*.⁴⁸ U tom duhu Pers govori:

„Mora postojati nekakva utvrđenost, ili takvost, jer u suprotnom nećemo misliti ni o čemu“.⁴⁹

Ovde ne govorimo o onome što Branislav Petronijević naziva *naivnim realizmom*, što je pozicija koja je fundamentalno suprotstavljena filozofskom mišljenju kao filozofskom.⁵⁰ Nije dakle reč o realizmu „prirodnog stava“, već o dokazivanju ontološke hipoteze o prevashodstvu bića nad mišljenjem; mišljenje ne proizvodi svoj predmet u potpunosti, već ga pronalazi i rasvetljava. Iskustvo stvarnosti ne stičemo kroz čiste evidencije misleće supstancije, intelektualne intuicije, jasnim odvajanjem bića od mišljenja, već kroz *okršaj*⁵¹ bića i mišljenja, a što se najpre javlja u iskustvu *greške*.⁵²

47 Vidi. C. P. 1.303.

48 Up. Hartman, N., *Novi putevi ontologije*, 13–14. Ovaj izraz Nikolaja Hartmana prikladno opisuje pomenuti aspekt Persove teorije saznanja.

49 Prev. A. R. Vidi C. P. 1.303: „There must be some determination, or suchness, otherwise we shall think nothing at all“.

50 Up. Petronijević, B., *Osnovi teorije saznanja*, tom 4, Izabrana dela Branislava Petronijevića, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, 51–59.

51 Up. C. P. 8.41: „Glavna Hegelova greška koja prožima svaki deo njegovog sistema jeste ta što on gotovo u potpunosti zapostavlja Spoljašnji Okršaj (*the Outward Clash*). Pored niže svesti osećaja i više svesti ishrane, ova direktna svest o udaranju i bivanju udarenim ulazi u svo mišljenje i služi tome da ono znači nešto realno“. Prev. A. R. „The capital error of Hegel which permeates his whole system in every part of it is that he almost altogether ignores the Outward Clash. Besides the lower consciousness of feeling and the higher consciousness of nutrition, this direct consciousness of hitting and of getting hit enters into all cognition and serves to make it mean something real“. Više u vezi sa temom vidi Hookway, C., *Peirce: The Arguments of the Philosophers*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2010, 115–37.

52 Vidi C. P. 5.283, 5.317.

Kao što iskustvo telesnog *bola*, a posebno *nesnosnog bola* predstavlja tačku *najizvornijeg iskustva sopstva* i označava rađanje svesti o uslovljenosti naše egzistencije od strane telesnosti,⁵³ tako je, prema Persu, iskustvo *greške u mišljenju* početak rađanja svesti o biću, o stvarnosti, te o odnosu mišljenja i bića. Takav „okršaj“ ne bi bio moguć kada bi biće bilo proizvod sintetičke delatnosti svesti, kada bi biće bilo u potpunosti proizvod apsolutne slobode subjekta. Ne bi bilo moguće misliti o bilo kakvoj vrsti „okršaja“, *bola*, *greške* kada ne bi bilo *susreta*. Iskustvo *greške u mišljenju*, prema Persu, jeste primarni podsticaj na samokorekciju, a kroz ovo nastaje i prvobitna svest o stvarnosti. I u ovoj tački Pers ističe svoj antikartezijanizam: početak formiranja svesti o stvarnosti ne nalazi se u apsolutnoj izvesnosti, jasnosti i razgovetnosti, već u *grešci* u mišljenju. Činjenica *greške* pretpostavlja postojanje nekakve *posebičnosti*.

Qualia dakle jesu izrazi ove *takvosti (suchness)* predmeta; one su osnov *jedinstva* predmeta *kao predmeta* mišljenja. Počeci svesti o stvarnosti nalaze se u iskustvu samokorekcije, ali pojam stvarnosti uvek je vezan i za *pojam zajednice*.⁵⁴ Iskustvo *greške* u mišljenju otkriva nam neporecivo prisustvo nečega što se opire našim predstavama i pojmovnim konstrukcijama, nečega što deluje kao ontološki korektiv mišljenja, ali povezanost pojmova stvarnosti i zajednice otkriva nam to da o stvarnosti uvek govorimo *mi*, da uvek imamo nekakav odnos prema biću i da iz tog odnosa izvodimo svoje iskustvo stvarnog. Pojam stvarnosti jeste vezan za rad zajednice, ali nije čisto društveni konstrukt, već predstavlja nešto što evoluiralo zajedno sa zajednicom.⁵⁵

2.0.3. Prvost (Firstness)

Ono što je realno ne iscrpljuje se u onome pojmovnom.⁵⁶ Po ovom pitanju Pers naznačuje svoje fundamentalno neslaganje sa Hegelom,⁵⁷ iako ističe neke važne bli-

53 Vidi Smiljanić, D., *Biće od trske: antropologija u sinestetičkom pogledu*, 5–6. Pers vezuje iskustvo telesnosti sa izvornim iskustvom sopstva, što pokazuje na primeru *svesti dece*. Vidi Pers, Č. S., „Pitanja o izvesnim sposobnostima koja se pripisuju čoveku“, u *Izabrani spisi/Čarls Sanders Pers*, prev. Radoslav Konstantinović, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1993, 60 i dalje; C. P. 5.229ff. Vidi i Bacon, M., *Pragmatism: An Introduction*, Polity Press, Cambridge; Malden, 2012, 38–39; Colapietro, V., *Peirce's Approach to the Self: A Semiotic Perspective on Human Subjectivity*, SUNY Series in Philosophy, State University of New York Press, New York, 1988, 70–75.

54 Vidi Pers, Č. S., „Neke posledice četiri nesposobnosti“, 110; C. P. 316.

55 Ovo shvatanje ilustruje teza o *konvergenciji mišljenja (convergence of opinion)*. Up. Hookway, C., „Truth and the Convergence of Opinion“, in *Truth, Rationality, and Pragmatism: Themes from Peirce*, ed. Christopher Hookway, Oxford University Press, 2002, 44–81.

56 Up. Pers, Č. S., „Šta pragmatizam jeste“, u *Izabrani spisi/Čarls Sanders Pers*, prev. Radoslav Konstantinović, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1993, 211–12; C. P. 5.436

57 Vidi. C. P. 1.368; 5.436.

skosti između njegovog i Hegelovog mišljenja.⁵⁸ Pojmovnost se zasniva na posmatranju i zahvatanju zakonitosti i regularnosti, u razumevanju relacija, čega pretpostavka jeste međusobno delovanje pojedinačnih stvari. Tako svaki pojam pretpostavlja ono čega je pojam, uključujući i relacije toga nečega prema nečemu drugom, ali ono čega je pojam pretpostavlja nešto prvo, nešto što tu stvar čini tim što jeste i što je razlikuje od druge stvari. Svaka *Drugost*, dakle, pretpostavlja neku *Prvost*, kao što i *Trećost* pretpostavlja *Drugost*. Međusobno su nesvodivi i odnos zavisnosti nije isti.⁵⁹ *Prvo* uslovljava *drugo*, kao što *prvo* i *drugo* uslovljavaju *treće*; međutim, slučaj nije obrnut. *Treće* ne uslovljava ono *prvo* i *drugo*.⁶⁰

Prvost, *Drugost* i *Trećost* jesu najapstraktniji, najopštiji pojmovi, odnosno, *kategorije*. Svaka stvar kao mogući predmet mišljenja, kao predmet, predstavlja izraz svo troje, ali različite stvari, odnosno, događaji, stanja, itd, jesu različite egzemplifikacije svake od kategorija, u smislu da se negde pojavljuju više, a negde manje. Dok se *Trećost* vezuje pre svega za pojmovnost, *Drugost* za silu i međudejstvo, *Prvost* jeste *takvost*;⁶¹ ona je bezodnosnost,⁶² prethodi svim relacijama, svakoj uzajamnosti, svakoj regularnosti.⁶³ Ona jeste ono što neka stvar jeste po sebi nezavisno od nečega drugog, što znači da se odnosi na neizrecivi i neuhvatljivi kvalitet, *takvost* bića.

Shodno tome, *qualia* se ispostavljaju kao *egzemplifikacije Prvosti*, kao izraz onoga prvog stvari.⁶⁴ Ovo nam sugeriše i gotovo naizmenična upotreba ovih termina, gde Pers govori o *Prvom* ili o *quale* ili o *kvalitetu osećanja*. Ono što prema Persu karakteriše *Prvost* jeste *prisustvo (presence)*.⁶⁵ *Prvost* jeste *čisto prisustvovanje*, a to prisustvo čini ontološku pretpostavku svake intencionalne usmerenosti svesti ka predmetu. Tako osnovno obeležje svesti nije njena intencionalnost, već *kvalitativnost*.⁶⁶ *Quale* jeste ne-

58 C. P. 5.436, 8.268.

59 Up. C. P. 5.91. Vidi Misak, C., "Charles Sanders Peirce (1839-1914)", in *The Cambridge Companion to Peirce*, ed. Cheryl Misak, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 19–23.

60 C. P. 1.337ff.

61 Up. C. P. 7.630.

62 Up. C. P. 8.328.

63 Up. C. P. 1.25, 26, 8.328.

64 Up. C. P. 1.531: "A Firstness is exemplified in every quality of a total feeling".

65 „Neposredno prisutno, kada bismo mogli da ga zahvatimo, ne bi imalo nikakvo drugo svojstvo do Prvosti. Ne kažem da bi neposredna svest (koja je, uzgred budi rečeno, čista fikcija) bila *Prvost*, već da *kvalitet* onoga čega smo neposredno svesni, a što nije fikcija, jeste *Prvost*“. Prev. A. R. Up. C. P. 1.342: "The immediate present, could we seize it, would have no character but its Firstness. Not that I mean to say that immediate consciousness (a pure fiction, by the way), would be Firstness, but that the *quality* of what we are immediately conscious of, which is no fiction, is Firstness".

66 Što sugeriše izraz *quale-consciousness*.

izreciva takvost predmeta koja se pre pojmovne artikulacije *oseća* kao njegovo prisustvovanje. Ona je u osnovi iskazane emocije, namere, doživljaja, ali *pre svega je i neiskazani i neizrecivi reziduum*.⁶⁷ Ovaj ostatak jeste nužan, jer saznanje jeste i u svojoj najosnovnijoj formi *abduktivnog* karaktera,⁶⁸ zbog čega Pers govori o načelnoj neiskazivosti „kvaliteta osećanja“.⁶⁹ *Quale* se oseća kao prisustvo same stvari, koje prisustvo prethodi svesnom odnosu i pojmovnoj artikulaciji; već odnos pretpostavlja dvoje (*subjekt-objekt*), tako da je *prvo* ono što prethodi svesnom odnosu prema predmetu.

Sada možemo bolje da sagledamo odnos zavisnosti pojmova koji imaju funkciju jedne mreže sinonima, koja nam pomaže u tumačenju pojma *qualia*. Fundamentalni pojam mora biti pojam *Prvosti*, jer se na njoj zasnivaju *posebičnost* i *jedinstvo* stvari; *Prvost* zapravo jeste ovo dvoje. U tom pogledu Persova kategorologija, odnosno, teorija o *Prvosti*, *Drugosti* i *Trećosti*, a s tim u vezi i pojmovi *quale* i *qualia*, čine sastavni deo načina na koji Pers govori „o samim stvarima“. Drugim rečima, pojam kvalija kod Persa nije tehnički pojam koji ima funkciju klarifikacije jednog *podskupa problema* unutar već predrazumevane ontologije, već jeste jedno od važnijih pojmova koji *gradi svoju ontologiju*. *Qualia* jeste ontološki i fenomenološki pojam, a ne „(anti) fizikalistički.“

3. Zaključna razmatranja

Pers je prvi filozof koji koristi termine *quale* i *qualia*. Tim terminima Pers nastoji da obeleži *Prvost* samih stvari, odnosno, egzemplifikacije prve od tri fundamentalne kategorije faneroskopije. Pojam *qualia* javlja se veoma rano u Persovoj filozofskoj delatnosti i uz pojmove koji se mogu shvatiti kao njegovi sinonimi, čini jednu od tematskih konstanti njegove misli. Takvi su pojmovi *jedinstvo*, *takvost* i *Prvost*, da na vedemo samo neke.

Niz istorijskih i istorijsko-filozofskih okolnosti uticali su na slabu recepciju ovakvog poimanja kvalija, zbog čega danas ovaj pojam ima značenje koje je u osnovi

67 Up. C. P. 4.79. Vidi i Champagne, M., “Can Pragmatists Believe in Qualia?”, 39ff.

68 Up. C. P. 5.181. Vidi i Anđelković, M., „Pers o percepciji i abdukciji“, *Theoria* 48, izd. 4, (2006.): 7–16. Vidi i Trajkovski, M., *Misao, značenje, apstrahovanje: Fenomenološka i logička analiza u temeljima savremene filozofije (Pers, Brentano, Džejms, Frege i Husler)*, Institut za filozofiju - Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2015, 86–87.

69 „[M]i nikada ne možemo da pomislimo ‚ovo mi je dato‘, jer, pre nego što imamo vremena da pomislimo, senzacija je prošla, a, sa druge strane, kada je jednom prošla, mi nikada ne možemo da povratimo kvalitet osećaja onakav kakav je bio *po sebi* i *za sebe* (*in and for itself*), niti možemo da znamo čemu je on bio nalik *po sebi*, pa čak ni da otkrijemo postojanje ovog kvaliteta, izuzev kao zaključak iz naše opšte teorije o nama samima, pa i onda ne u njegovoj individualnoj osobenosti već jedino kao nešto dato“. Pers, Č. S., *Neke posledice četiri nesposobnosti*, 92; C. P. 5.289.

strano Persu, dok je sam Pers marginalizovan u tokovima diskusije. Iz tog razloga je teško dovesti u direktnu vezu savremenu filozofiju duha sa Persovim nazorima. No, nije nemoguće načiniti nekakav tematski i pojmovni presek. I kod Persa i u savremenoj filozofiji duha pojmom *qualia* misli se na kvalitativni aspekt iskustva, na načine doživljaja, na patički aspekt svesti, na ono što u osnovi čini neotuđivi deo subjektivnosti. Razilaženja pak jesu toliko velika da je teško, ako ne i nemoguće uklopiti Persa u pojmovne okvire savremenih rasprava.

Persova semeiotika može pružiti važne sugestije filozofiji duha. Filozofija duha međutim ne može u potpunosti da odredi i klasifikuje Persovo shvatanje *qualia*, tako da ga uvrsti u redukcionistička ili antiredukcionistička, epifenomenalistička ili materijalistička, eliminativistička ili iluzionistička, itd. shvatanja. Ontološke pretpostavke pojma kvalija u Persovoj filozofiji formirane su iz kritičkog odnosa prema postavkama na kojima se zasnivaju ove podele, a koje postavke Pers, u svoje vreme registruje i imenuje kao *nominalizam* i *duh kartezijanizma*.

Iz tog razloga nastojali smo da Persovo shvatanje kvalija prikažemo pomoću nekih drugih vodećih pojmova njegove misli i njenih glavnih tematskih motiva. Bez obzira što nije samorazumljivo govoriti o važnosti pojma kvalija za Persov „sistem“ filozofije, ili o sistemu njegove filozofije uopšte, važnost pojma primećujemo iz njegovog odnosa prema problemima kojima se bavi Persova filozofija. Budući da je reč o tema koje su kroz čitav njegov radni vek okupirale njegovu pažnju, teško bi bilo isključiti i termine *quale* i *qualia* kao nebitne, usputne i slučajne neologizme. Štaviše, rasvetljavanjem ovih pojmova kod Persa, dotakli smo se nekih od fundamentalnih pitanja njegove filozofije uopšte.

Aleksandar Risteski

Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici,
Filozofski fakultet,
Katedra za filozofiju

Literatura

- Andelković, M., „Pers o percepciji i abdukciji“, *Theoria* 48, izd. 4, (2006.): 7–16
- Atkins, R. K., *Charles S. Peirce's Phenomenology: Analysis and Consciousness*, Oxford University Press, New York, 2018.
- , „Direct Inspection and Phaneroscopic Analysis“, *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 52, ed. 1 (2016.): 1–20. <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.52.1.01>.
- Bacon, M., *Pragmatism: An Introduction*, Polity Press, Cambridge; Malden, 2012.
- Burks, Arthur W., ed., *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 7–8, Harvard University Press, Cambridge, 1958.
- Champagne, M., „Can Pragmatists Believe in Qualia? The Founder of Pragmatism Certainly Did...“, *Cybernetics and Human Knowing* 23, ed. 2 (2016.): 39–49.

- , *Consciousness and the Philosophy of Signs: How Peircean Semiotics Combines Phenomenal Qualia and Practical Effects*, Studies in the History of Philosophy of Mind, Springer International Publishing, Cham, 2018.
- Colapietro, V., *Peirce's Approach to the Self; A Semiotic Perspective on Human Subjectivity*, SUNY Series in Philosophy, State University of New York Press, New York, 1988.
- Dennett, D. C., "A History of Qualia", *Topoi* 39, ed. 1 (2020.): 5–12. <https://doi.org/10.1007/s11245-017-9508-2>.
- Deretić, I., "Socrates Facing Death in the *Apology*", *Theoria* 63, ed. 2 (2020.): 5–16.
- , "Socrates on Emotions", in *The Bloomsbury Handbook of Socrates*, eds. Russell E. Jones, Ravi Sharma, & Nicholas D. Smith, 255–73, Bloomsbury Publishing, London, 2023.
- Deretić, I., & N. D. Smith, "Socrates on Why the Belief That Death Is a Bad Thing Is so Ubiquitous and Intractable", *The Journal of Ethics* 25, ed. 1 (01. March 2021.): 107–22. <https://doi.org/10.1007/s10892-020-09354-y>.
- Fisch, Max H., Christian J. W. Kloesel, Edward C. Moore, Don D. Roberts, Lynn A. Ziegler, & Norma P. Atkinson, eds., *Writings of Charles S. Peirce, a Chronological Edition*, vol. 1, 1857–1866, Indiana University Press, Bloomington, 1982.
- Goodman, N., *The Structure of Appearance*, Third Edition, with An Introduction by Geoffrey Hellman., Boston Studies in the Philosophy of Science, LIII, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston, 1977.
- Hartman, N., *Filozofska misao i njena istorija*, prev. Danilo N. Basta, Dosije studio, Beograd, 2022.
- , *Novi putevi ontologije*, prev. Vuko Pavićević, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1973.
- Hartmann, N., *Osnovne crte jedne metafizike spoznaje*, prev. Branko Despot, Naprijed, Zagreb, 1976.
- Hartshorne, C., & P. Weiss, ed., *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, vol. 1–6, Harvard University Press, Cambridge, 1931/1935.
- Hausman, C. R., *Charles S. Peirce's Evolutionary Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge [England]; New York, 1993.
- Hookway, C., *Peirce: The Arguments of the Philosophers*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2010.
- , "Truth and the Convergence of Opinion", in *Truth, Rationality, and Pragmatism: Themes from Peirce*, ed. Christopher Hookway, 44–81, Oxford University Press, 2002.
- Keeley, B. L., "The Early History of the Quale and its Relation to the Senses", in *The Routledge Companion to Philosophy of Psychology*, ed. John Symons & Paco Calvo, 71–89, Routledge, Abingdon; New York, 2009.
- Krausser, P., "The Three Fundamental Structural Categories of Charles S. Peirce", *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 13, ed. 3 (1977.): 189–215.
- Lewis, C. I., *Mind and the World-Order: Outline of a Theory of Knowledge*, Dover Publications, INC., New York, 1929.
- Mayorga, R. M. P.-T., *From Realism to "Realicism": The Metaphysics of Charles Sanders Peirce*, Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth, UK, 2007.
- Merleau-Ponty, M., *Fenomenologija percepcije*, prev. Anđelko Habazin, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Misak, C., "Charles Sanders Peirce (1839-1914)", in *The Cambridge Companion to Peirce*, ed. Cheryl Misak, 1–26, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Moore, Edward C., Max H. Fisch, Christian J. W. Kloesel, Don D. Roberts, Lynn A. Ziegler, Aleta Houser, Nathan Houser, & Ursula Niklas, eds., *Writings of Charles S. Peirce, a Chronological Edition*, vol. 3, 1872–1878, Indiana University Press, Bloomington, 1986.

- Nagel, T., "What Is It Like to Be a Bat?", *The Philosophical Review* 83, ed. 4 (1974.): 435–50. <https://doi.org/10.2307/2183914>.
- Parret, H., „Peircean Fragments on the Aesthetic Experience“, in *Peirce and Value Theory: On Peircian Ethics and Aesthetics*, ed. Herman Parret, 179–90, Semiotic Crossroads, John Benjamins Publishing Company, 1994.
- Peirce, C. S., „Man’s Glassy Essence“, *The Monist* 3, ed. 1 (1892.): 1–22.
- Pers, Č. S., *Izabrani spisi / Čarls Sanders Pers: o pragmatizmu i pragmaticizmu; izbor, predgovor i prevod Radoslav Konstantinović*, Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod, Beograd, 1993.
- Petronijević, B., *Osnovi teorije saznanja*, tom 4, Izabrana dela Branislava Petronijevića, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.
- Popović, U., „Pojam atmosfere u novoj fenomenologiji Hermanna Schmitza“, *Filozofska istraživanja* 37, izd. 3 (Novembar 2017.): 449–64. <https://doi.org/10.21464/fi37303>.
- Risteski, A., „Sumnjati srcem: Dualizam supstancija u svetlu Persove kritike ‚Duha kartezijanizma‘“, u *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini, Broj LI (2)*, ur. Zvezdan Arsić, 363–86, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica, 2021.
- Rosenthal, S. B., *Charles Peirce’s Pragmatic Pluralism*, State University of New York Press, New York, 1994.
- Searle, J., R., *Mind: A Brief Introduction*, Oxford University Press, Oxford : New York, 2004.
- Šmic, H., *Kratki uvod u novu fenomenologiju*, prev. Damir Smiljanić, Akademski knjiga, Novi Sad, 2018.
- Smiljanić, D., *Atmosfera smrti: studija iz sinestetike*, Adresa, Novi Sad, 2018.
- , *Biće od trske: antropologija u sinestetičkom pogledu*, Adresa, Novi Sad, 2020.
- , *Iritacije: sinestetički ogledi*, Adresa, Novi Sad, 2014.
- , *Sinestetika: skica patičke teorije saznanja*, Adresa, Novi Sad, 2011.
- Spiegelberg, H., „Husserl’s and Peirce’s Phenomenologies: Coincidence or Interaction“, *Philosophy and Phenomenological Research* 17, ed. 2 (1956.): 164–85. <https://doi.org/10.2307/2104214>.
- Trajkovski, M., *Misao, značenje, apstrahovanje: Fenomenološka i logička analiza u temeljima savremene filozofije (Pers, Brentano, Džejms, Frege i Huserl)*, Institut za filozofiju - Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2015.
- Tye, M., „Qualia“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Summer 2018., Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/qualia/>.
- Vlaški, S., „Šeling i Persova filozofija duha“, *Theoria* 60 (1), (2017.), 145–62.
- Weiss, P., „The Essence of Peirce’s System“, *The Journal of Philosophy* 37, ed. 10 (1940.): 253–64. <https://doi.org/10.2307/2017279>.
- Westphal, J., *The Mind-Body Problem*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 2016.

Aleksandar Risteski

Peirce and the Problem of Qualia (Summary)

In this paper I will address the specifics of Peirce’s concept of *qualia*. Peirce is the first philosopher to ever use the term *qualia* as philosophical, but his understanding

of it differs considerably from the contemporary philosophy of mind. There are certain tendencies to present Peirce in this regard as a forerunner of contemporary debates. Although such an interpretation is not unfounded, I believe that it does not do full justice to the significance of the concept for Peirce's thought. I will try to elucidate its importance with an adequate web of synonyms, that is, the other important concepts in Peirce's philosophy. The main idea of the paper is that Peirce's concept of qualia is not a technical term meant to tackle a finite group of problems within an already accepted ontology, but one of the concepts that Peirce uses to build his ontology.

KEYWORDS: categories, Firstness, Peirce, phaneroscropy, philosophy of mind, qualia, suchness, unity